

■ Του ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΑΔΑΚΗ*

Αναδιφώντας το χθες (159)

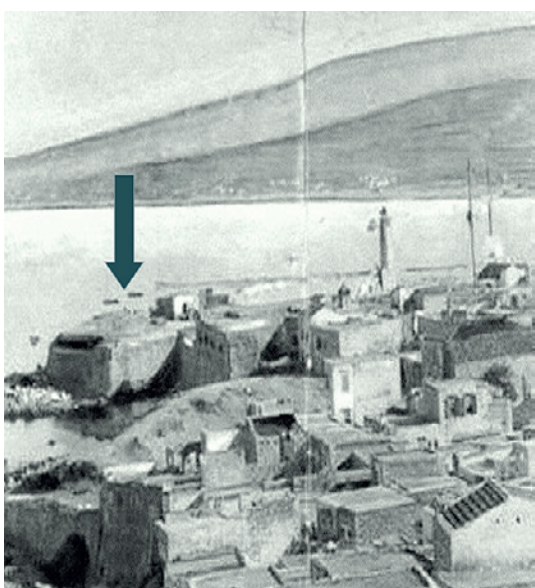
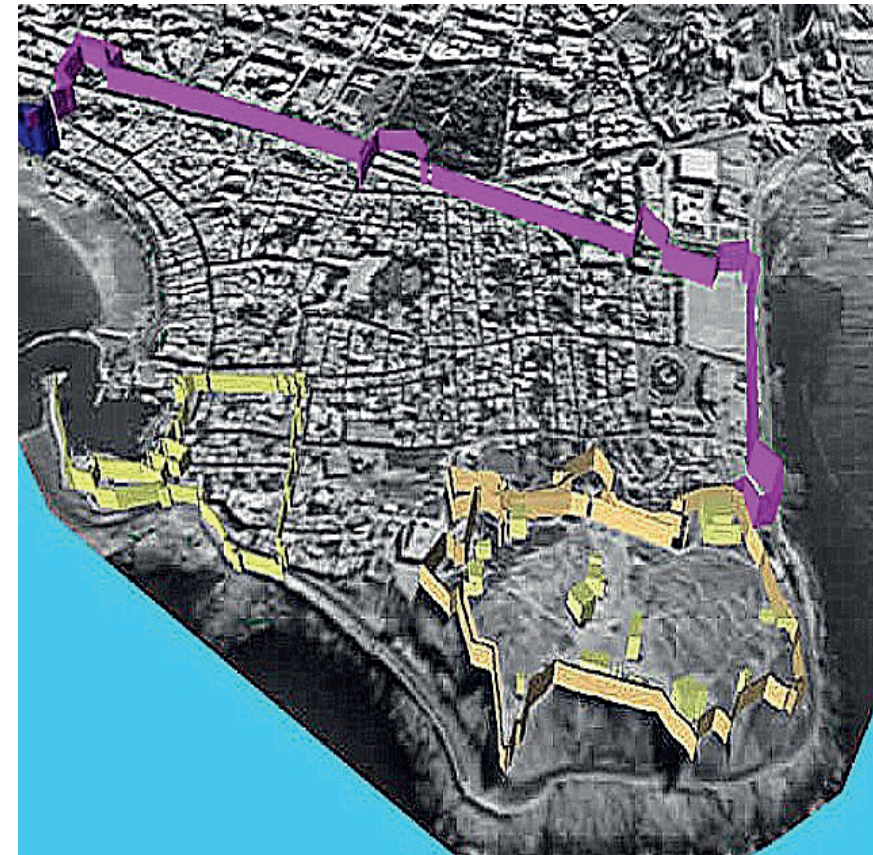
Αναζητώντας τους φρουριακούς πύργους του Ρεθύμνου (III)

Συνεχίζουμε και κλείνουμε σήμερα -για κάμποσο καιρό τουλάχιστον- το θέμα των φρουριακών πύργων του Ρεθύμνου, των περιόδων της ενετικής και οθωμανικής κατοχής.

Σ' εκείνους της πρώτης περιόδου που έχουμε ήδη αναφερθεί θα πρέπει να προσθέσουμε το κάστρο Βοηπίρατο από το οποίο ονοματοδοτήθηκε το γειτονικό του Μονοπάρι στο δυτικό Ρέθυμνο, το οποίο ανεγέρθηκε επάνω σε οχύρωμα της Β' Βυζαντινής περιόδου (961-1204 μ.Χ.). Το έχτισε ο αυτοαποκαλούμενος Κόμης της Μάλτας Ερίκος Πεσκατόρε, στο μεσοδιάστημα της γενοατικής κατοχής της Κρήτης (1204-1211). Θα πρέπει να προσθέσουμε επίσης τα κάστρα στο Ρουμλί Μυλοποτάμου (πώς αλλιώς να είχε ονομαστεί ο μικρός αυτός οικισμός...) και στην περιοχή του κατοπινού Πανόρμου, στο ονοματοδοτημένο απ' αυτό Καστέλι Μυλοποτάμου. Να σημειώσουμε ότι το σημερινό Ρουμλί ονομαζόταν παλιότερα Ρουμλί Καστέλι και ότι το πραγματικό Καστέλι πήρε το όνομα Πανόρμο λανθασμένα, αφού όπως αποδείχτηκε η ομώνυμη αρχαία πόλη δεν βρισκόταν εκεί αλλά στη θέση της σημερινής Αγίας Πελαγίας. Στη θέση του Πανόρμου βρισκόταν το αρχαίο Παντομάτριον!

Στους φρουριακούς χώρους της ενετοκρατίας θα πρέπει να προσθέσουμε τόσο την παλιότερη οχύρωση του Ρεθύμνου, που αποκαλούμε συμβατικά Castell Vecchio, όσο και την περιμετρική οχύρωση αλλά και τη Φορτέτζα, το μεγαλύτερο παρόμοιο έργο που κατασκευάστηκε ποτέ στον τόπο μας και που οι επίγονοι δεν ξέρουμε σήμερα πώς να διαχειριστούμε, αν και το παραλάβαμε έτοιμο και καλοσυντηρημένο. Επί οθωμανικής κατοχής ονομαζόταν «Ιτς Καλέ», δηλαδή εσωτερικό φρούριο, σε αντιδιαστολή με το εξωτερικό, εκείνο με τις γνωστές πύλες Μεγάλη Πόρτα, Άμμος Πόρτα και Μαρμαρόπορτα, κατά μήκος των οδών Ε. Μακαρίου, Γερακάρη και Δημακοπούλου. Σ' αυτά τα δύο θα πρέπει να προσθέσουμε το νέα έργα οχύρωσης της πόλης. Πρόκειται για την «Μπαλά Ντάμπια», που είναι γνωστή και ως «Προμαχώνας της Άμμου», η οποία κατασκευάστηκε για την αμυντική κάλυψη της ομώνυμης πύλης αλλά και του Ρεθύμνου συνολικά, από το κενό που υπήρχε από τον προμαχώνα της Santa Venerada μέχρι το κύμα της θάλασσας.

Η δεύτερη σημαντική οθωμανική κατασκευή ήταν ο «Σου Κουλέ» ή «Πύργος του Νερού» (εικόνα), που αποτέλεσε τον παράκτιο προμαχώνα της πόλης και στον οποίο έχουμε αναφερθεί πολλές φορές, όπως θα θυμούνται οι τακτικοί αναγνώστες των «Αναδιφήσεων». Η τρίτη κατασκευή ήταν το πενταγωνικό οχυρό, απέναντι από την κύρια ανατολική πύλη της Φορτέτζας, που είχε σκοπό ακριβώς την προστασία της, ιδιαίτερα από τους κανονιοβολισμούς από την περιοχή του λιμανιού. Είναι οι γνωστός μας αργότερα «Φυλακές» και πιο πρόσφατα «Μουσείο» και σήμερα αποθήκη της Εφορείας Αρχαιοτήτων. Δυστυχώς όταν ο Δήμος Ρεθύμνης το ζήτησε για αναστήλωση και διαμόρφωση συνεδριακού κέντρου, η διοίκηση των αρχαιολόγων προτίμησε να το κρατήσει σε κατάσταση ετοιμορροπίας, όπως τουλάχιστον το είχε αρχικά χαρακτηρίσει. Φαίνεται ότι σκοπός της είναι η κατοχή κατά το δυνατόν περισσότερων χώρων, όπως φαίνεται και από το παράδειγμα της Φορτέτζας, στην οποία έχει κάνει κυριολεκτικά κατάληψη, αλλά δεν ξέρει να μεταφέρει στο εσωτερικό κάποιου από τα κτήρια που διατηρεί εκεί τα υπολείμματα των κανονίων που διασώθηκαν στα βόρεια της Φορτέτζας και που σκουριάζουν στην αρμύρα εκεί του Κρητικού Πελάγους. Έτσι, για ν' αρχίσουμε κάποτε να λέμε τα πράγματα με τ' όνομά τους...

Στην εκπονή της περιόδου της οθωμανικής κυριαρχίας, κατά την επανάσταση του 1866 και μετέπειτα, μέχρι το 1897, πραγματοποιήθηκε στην Κρήτη ένα ευρύτατο κτηριακό πρόγραμμα, που τα αποτελέσματά του απολαμβάνουμε μέχρι και σήμερα. Στο Ρέθυμνο η δεξαμενή νερού του 1893 εξακολουθεί μέχρι σήμερα να χρησιμοποιείται για την ύδρευση μας ενώ η Νομαρχία, που οικοδομήθηκε εξ αρχής ως Διοικητήριο, παραμένει το μεγαλύτερο μεμονωμένο κτήριο που οικοδομήθηκε μέχρι σήμερα στον τόπο (μαζί με τον Στρατώνα, που όμως καταδαφίστηκε μετά από ζημιές που έπαθε από τους βομβαρδισμούς του 1941). Στο ξεκίνημα λοιπόν της περιόδου της ημι-αυτονομίας της Κρήτης οικοδομήθηκαν σ' ολόκληρο το νησί περισσότερες από 180 φρουριακές κατασκευές, προκειμένου να ελεγχθεί το σύνολο του χώρου και να καταπνιγεί η Μεγάλη Κρητική Επανάσταση. Είναι οι γνωστοί κουλέδες (=πύργοι), που σχεδιάστηκαν από μια μεγάλη προσωπικότητα της οθωμανικής αυτοκρατορίας, τον Χουσεΐν Αβνί πασά. Οικοδομήθηκαν σε βουνοκορφές, σε οδικές αρτηρίες, σε περάσματα και σε όρους και οδήγησαν πράγματι στην εκτόνωση της επανάστασης.

Ο καθένας μας μπορεί να καταλάβει ότι το κόστος ήταν πολύ μεγάλο συγκριτικά με το όφελος, εξαιτίας των δύσβατων περιοχών στις οποίες κατασκευάστηκαν, που μας κάνει κι εμάς σήμερα να μην μπορούμε να τους συντηρήσουμε και να τους χρησιμοποιήσουμε στη μεγάλη «βιομηχανία» του τόπου, στον τουρισμό, όπως το είχε προτείνει με το εξαιρετικό μυαλό και διορατικότητα της η μελετήτριά τους στα Χανιά αρχιτεκτόνισσα Αιμιλία Κλάδου - Μπλέτσα. Οι αναγνώστες θα μου επιτρέψουν εδώ μια παρέκβαση από το θέμα μας: μήπως οι Σύλλογοι Αρχιτεκτόνων και Μηχανικών του Ρεθύμνου, που γνωρίζουν καλά τους συναδέλφους τους των Χανίων, θα έπρεπε κάποια στιγμή, μετά κορωνοϊό (μ.Κ.) να την προσκαλέσουν και παρακαλέσουν για μια διάλεξη στο Ρέθυμνο; Μήπως το ίδιο θα έπρεπε να κάνουν και μ' έναν από τους μεγαλύτερους ενεργούς σήμερα αρχιτέκτονες της μεταπολίτευσης, τον συμπατριώτη μας από τις Κουρούτες Αντώνη Νουκάκη; Και μήπως θα πρέπει κάποτε να σπάσουμε τον «ρεθεμνιώτικο αυτισμό» και να δούμε τι συμβαίνει και λίγο μακρύτερα, εκείθεν του Μουσέλα και των Πέρα Γαλιών;

Οι κουλέδες αυτοί, που στην περιοχή του Ρεθύμνου θα πρέπει να ανέρχονταν σε αριθμό στους 25 με 30, απείχαν μεταξύ τους απόσταση τριών χιλιομέτρων κατά μέσο όρο και επικοινωνούσαν οπτικά τόσο μεταξύ τους όσο και με το προγενέστερο δίκτυο οχυρωμάτων, της ενετοκρατίας και το μετά απ' αυτό. Στο δίκτυο αυτό θα πρέπει να περιληφθούν και όσοι πύργοι έχουμε μέχρι στιγμής αναφέρει, αλλά κι εκείνοι στα Ακούμια, στις Βρύσες Αγίου Βασιλείου (εικόνα), στη Μέσα Επισκοπή Μυλοποτάμου των Κυρίμηδων Μυλοποτάμου και στον κοντινό Άγιο Ιωάννη, ο επονομαζόμενος του Μπέη. Πέραν της φωτιάς, χρησιμοποιούσαν για την μεταξύ τους επικοινωνία και σάλπιγγες, με μια γκάμα κατάλληλων σάλπισμάτων. Το δίκτυο αυτό ήταν εξίσου αποτελεσματικό με το προγενέστερο της ακτοφρουράς της βενετοκρατίας, που είχε όμως άλλη στόχευση, εκείνη της πρόληψης των πειρατικών επιδρομών.

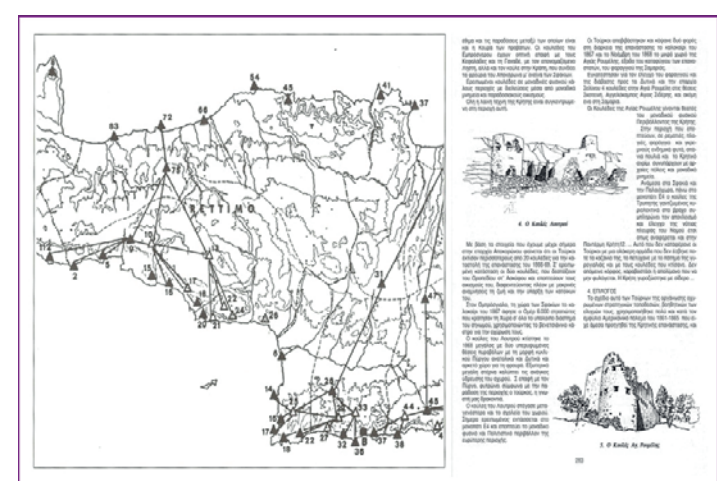
Οι πιο κοντινοί στο Ρέθυμνο κουλέδες, πέραν του Μπριτζί Κουλέ, από τον οποίο και αφορμήθηκαν, ήταν του Βρύσινα στην περιοχή νοτίως του Ιρβάν Μετοχιού, ο Κουλέ του Φωτεινού και ο λεγόμενος «Καλοσουνά» ή «Χαρούπι Κουλέ» στην περιοχή των Αρμένων. Ακολουθούσε, στην κατεύθυνση του περάσματος προς τον Άη Βασίλη και προς τη Μεσαρά, μέσω του Κουρταλιώτικου φαραγγιού, το οχυρό της Κοζαρές (εικόνα), το οποίο ήταν το μεγαλύτερο όλων, σε μέγεθος και δύναμη πυρός. Δυστυχώς κι αυτό σήμερα καταρρέει, παρότι κηρυγμένο ως διατηρητέο, και αμφιβάλω πολύ αν οι αρμόδιοι το έχουν καν αποτυπώσει σχεδιαστικά και εντάξει στη συνέχεια σε κάποιο από τα πάμπολλα προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Θα μου πείτε, εδώ τα τείχη της Φορτέτζας έχουν γίνει δάση και διαρρηγνύονται από τις ρίζες των φυτών που έχουν φυτρώσει επάνω τους, για τον «τουρκικό» Κουλέ της Κοζαρές θα ενδιαφερθούμε;

Άλλοι Κουλέδες οικοδομήθηκαν στα νοτιοδυτικά του Αρκαδίου (εικόνα), στην περιοχή Πέτρας το Νερό, στους Ποταμούς Αμαρίου, στην Πατσό, στο Νεφς Αμάρι, στο Βαθειακό και στη Λοχριά, ο πιο απομακρυσμένος από το Ρέθυμνο. Στον Άη Βασίλη δέσποζε ο «Κουλέ» της Γιαλιάς, πάνω από τον Πλακιά, για τον οποίο υπάρχει και σχετική λογοτεχνική - ιστορική βιβλιογραφία. Στο δυτικό Ρέθυμνο, πολύ κοντά στον Πύργο του Συγγέλου, που είδαμε την προηγούμενη εβδομάδα, οικοδομήθηκε ένα αυτόνομο συγκρότημα, ο Κουλέ του Καλονούχη. Από την απέναντι πλευρά, στον Μυλοποτάμο το δίκτυο περιλάμβανε τον Κουλέ της Φλαμούρας στο Γαράζο, τον Κουλέ των Ασυρώτων στο σημερινό Κρυσόνερι, τον Μπουρπαδόπουργο στο Μπαλί κι εκείνους του Φόδελε, που τότε υπαγόταν διοικητικά στον Μυλοποτάμο: τον Κουλέ της Κοπροκεφάλας, τον Κουλέ της Κεφάλας και τον Κόκκινο Πύργο. Θέλω να ελπίζω ότι στο μέλλον θα μπορέσω να παρουσιάσω αναλυτικά τους είκοσι τουλάχιστον αυτούς Κουλέδες, στις «Αναδιφήσεις» ή σε αυτοτελή έκδοση, και οι οποίοι αποτελούν αυτοδικαίως κι εκείνοι ιστορικά μνημεία του τόπου μας.

Πρόταση ανάγνωσης

Διαβάστε τις σχετικές με τις βίγλες εργασίες της Μαρίας Αρακαδάκη, στο περιοδικό «Κρητολογικά Γράμματα» και στα Πρακτικά Συνεδρίου «Της Βενετίας το Ρέθυμνο». Βρείτε επίσης και διαβάστε την εισήγηση της Αιμιλίας Κλάδου-Μπλέτσα «Οι κουλέδες της Κρήτης. Μια πρόταση για νέες μορφές τουρισμού περιβαλλοντικής διάστασης» στα Πρακτικά του Συνεδρίου το 1995 «Τουρισμός και περιβάλλον στις νησιωτικές περιφέρειες», στον δι-αδικτυακό τόπο [www. http://library.tee.gr/](http://library.tee.gr/). Η ερευνητικότητα και μεθοδικότητα της Μ. Αρακαδάκη είναι άπιστευτη, όπως θα διαπιστώσετε κι όπως θα δούμε στο μέλλον και σε άλλες εργασίες της. Η Αιμιλία Κλάδου διάλεξε ως θέμα της και μελέτα για σχεδόν έξι δεκαετίες την αρχιτεκτονική της Δυτικής Κρήτης των νεότερων χρόνων, σε μια περίοδο δηλαδή που από κανέναν δεν θεωρούνταν πριν απ' αυτήν αξιόλογη. Πέραν των ερευνών της για τους κουλέδες, μάς έχει προσφέρει δύο έργα αναφοράς, για την αρχιτεκτονική της νεότερης πόλης των Χανίων και για κείνη των Χανίων τα τελευταία εκατό χρόνια συνολικά, ενώ προετοιμάζει την έκδοση ενός έργου ζωής, που αναφέρεται στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική της δυτικής Κρήτης. Τις ευχαριστούμε και τις δύο από καρδιάς και τους ευχόμαστε καλή συνέχεια.

* Ο Χάρης Στρατιάδακης είναι Δρ Παιδαγωγικής-ιστορικός ερευνητής-συγγραφέας sththis@yahoo.gr, 2831055031